

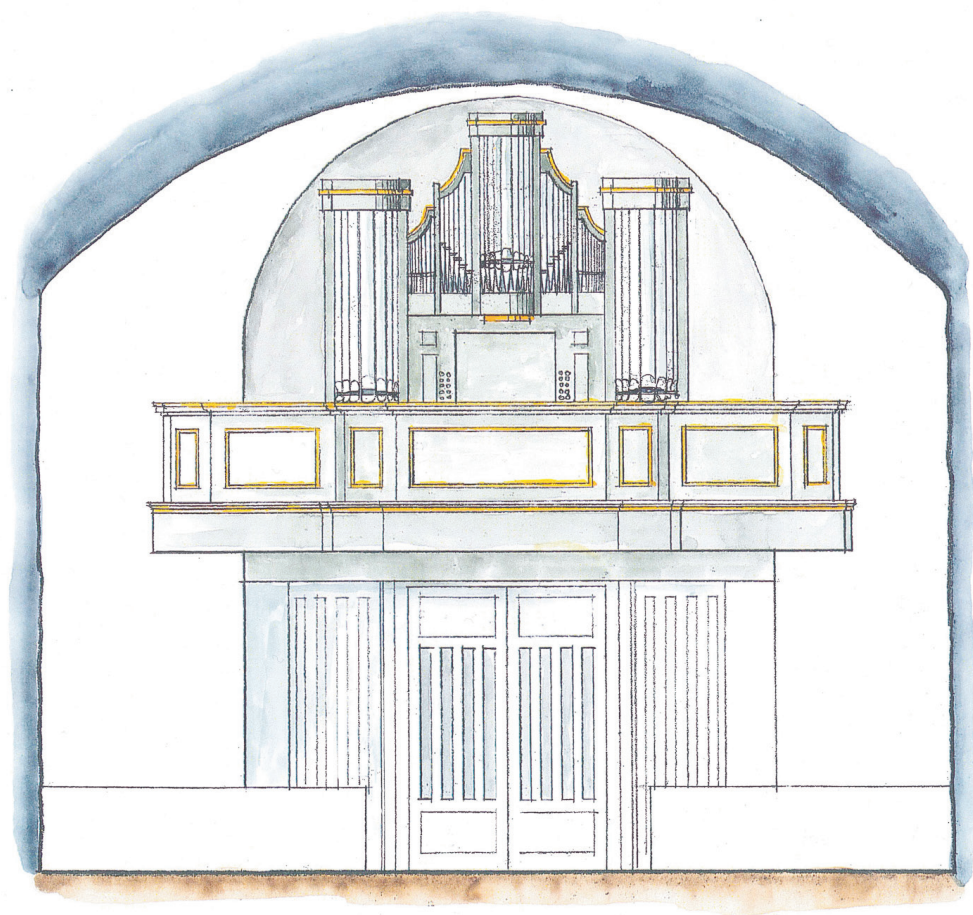


Om **ORGELN** i Brännkyrka kyrka





Konsten att bygga sin drömmorgel...



TEXT: Robert Zelizi

FOTO: Robert Zelizi & Minna Heimo



**"Ööh... är nya orgeln redan här? Skulle inte den komma nästa år?
Och var är piporna?"**



"Ett skepp kommer lastat med orgelpipor!"



Hösten 2009 fattade kyrkorådet i Brännkyrka församling beslut om att bygga en ny stor läktarorgel i Brännkyrka kyrka. Beslutet fattades efter gediget förarbete och i stor enighet.

Denna skrift beskriver projektet som helhet, från inledande diskussioner och förarbeten till beslut och genomförande, men också en ofta förbisedd aspekt: den psykologiska vånda de inblandade kan uppleva när man driver ett så stort projekt med många okända variabler.

Ny 1830-talsorgel

I september 2008 träffades orgelkommittén på läktaren i Brännkyrka kyrka för första gången. Kommittén bestod av dåvarande kyrkoherde Eva Abragi, dåvarande kanslichef Eva Jarenius, kyrkorådets dåvarande vice ordförande Elisabeth Halldén, organisterna Minna Heimo och Robert Zelizi, samt orgelkonsulten Ulf Oldaeus. Det fanns ännu ingen kontrollant.

Inför detta första möte hade det redan pågått diskussioner om hur den befintliga orgeln inte räckte till och skulle kosta massor av pengar i renovering, och hur de ekonomiska ramarna såg ut. Kyrkan är delvis från 1180-talet med tillbyggnader från olika epoker, senast på 1970-talet då ett enormt kor byggdes som har förstorat akustiken rejält. Läktaren är från cirka 1850 och har ett ganska smalt valv som begränsar storleken på orgelfasaden. Däremot är läktaren djup och stor innanför valvet. Den gamla orgeln invigdes så sent som 1978, byggd av Walter Thür, 20 stämmor fördelat på två manualer och pedal, och placerad långt innanför valvet så att organisten kunde leda en kör från spelbordet. Orgelns placering och stil upplevde vi organister som helt otillfredsställande.

E n tidig tanke var att bygga en orgel som i en tunnel, där tre verk stod bakom varandra i ett gemensamt orgelhus, svällverk längst bak, och där ljudet riktades framåt och utåt. En annan tanke var att behålla den gamla orgeln, renoverad och ombyggd, men ihopkopplad med en nybyggd stor kororgel. Att kunna spela läktarorgeln från koret var en tidig och självklar idé. Bygga pedaltorn på ömse sidor om läktarvärmnet, upphängda på väggen, var också en idé, vilket vi släppte ganska tidigt. Dels får man en ping-pong-effekt som inte lämpar sig i ett relativt litet rum, men det skulle heller knappast tillåtas av länsstyrelsen då kyrkans utseende skulle ha ändrats för mycket. Köpa begagnad orgel från England var också en idé.

Mattias Wager tillfrågades om han ville vara kontrollant, vilket han ville. När han kom med i diskussionen vid kommande möten under hösten kom vi snart fram till att en helt

i Brännkyrka kyrka

nybyggd orgel med två spelbord skulle vara bästa lösningen. Tre manualer skulle vi lösa på så vis att huvudverket skulle stå i valvet medan de två bakre verken skulle stå bredvid varandra på längden i varsitt svällskåp. Pedalstämmorna kunde man ställa vid sidan och längst bak. Fasaden skulle behöva harmoniera med läktarvärnet, det vill säga ha ett klassiskt utseende. Ulf Oldaeus ritade snart ett förslag som tillsammans med ansökan om rivningstillstånd för den gamla orgeln skickades till Länsstyrelsen, vilket snabbt godkändes. Mattias Wager gjorde ett dispositionsförslag på ny orgel med tre manualer och drygt trettio stämmor.

Studiebesök

Våren 2009 gjorde vi så ett antal studiebesök för att bilda oss en uppfattning om olika orgelbyggares senaste arbeten. De senaste tillskotten till Stockholms orgelbestånd besökte vi och provspelade på, tillsammans med hela orgelkommittén, bl a orglar av Ryde & Berg och Åkerman & Lund. Några av oss åkte också till Småland för att studera orglar byggda enligt traditionellt svenskt orgelbyggeri. Under denna tid började diskussionen gå mot just den klassiska orgeln, på det sätt som PZ Strand på 1830-talet kunde behålla en karaktärsfylld principalkör och ändå infoga nyare, romantiska klanger. Tänk om man kunde bygga en orgel med personlighet som både lät gammal och lämplig för Bach men också lika romantisk som César Franck hade önskat! En del av det vi såg och hörde under dessa studiebesök fick oss att tro att detta var möjligt, och bättre än att bygga en Cavallé-Coll-kopia eller någon annan stilhistorisk typ. Frågan handlade också om vad vi skulle använda orgeln till, fokusera på stora orgelkonserter med symfonisk musik eller prioritera de 700 spelningarna per år som tjänar på en "koral-maskin" fast med karaktär och många olika soloregistreringar.





Anbud

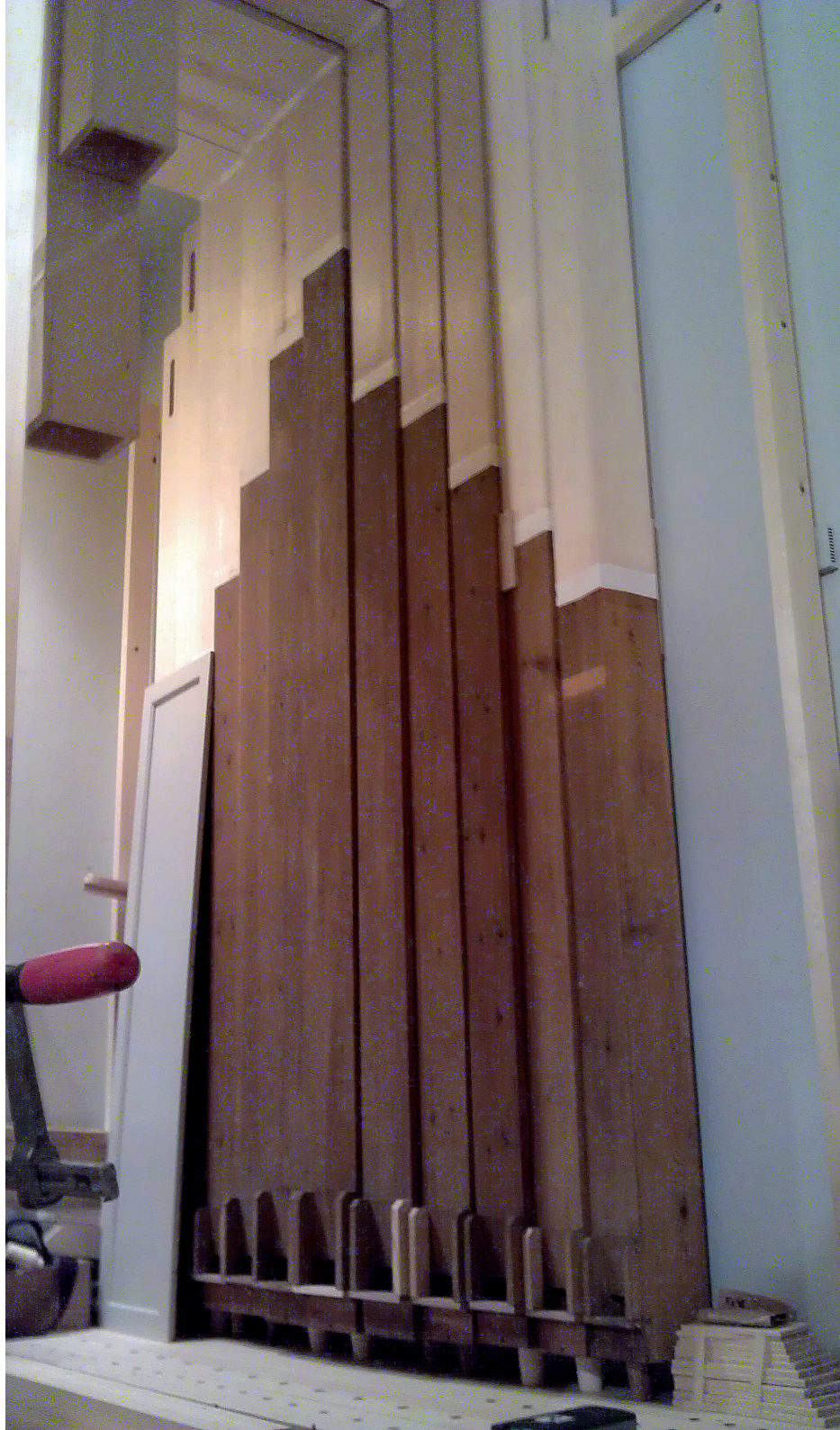
Vi skickade så anbudsförfrågningar till tre av de firmor vars orglar vi hade provat och blivit intresserade av, Ryde & Berg, Ålems orgelbyggeri, samt Åkerman & Lund. Några firmor som vi var intresserade av frågade vi inte av det enkla skälet att vi visste att de hade för lång väntetid, och vi hade bråttom. Offerterna som kom var helt i sin ordning. Vi förde också direkta samtal med orgelbyggarna om tankarna på att bygga mer klassiskt än Wagers ursprungliga, ganska romantiska, dispositionsförslag. Vi fick lov att tänka över de olika anbuden under sommaren var och en på sitt håll.

Gemensamt efter sommaren

När orgelkommittén så samlades efter sommaren 2009 var vi rörande ense om att det billigaste alternativet, sex miljoner kronor, också var det mest intressanta, nämligen en alternativ disposition från Åkerman & Lund. Vår nya orgel skulle nu få hela 36 stämmor, två spelbord, och en hel drös med exotiska namn på stämmorna som väl förhoppningsvis också skulle avspegla det färdiga resultatet. Efter lite kohandel kom vi överens om att orgeln också skulle förses med en hel oktav Untersatz 32' och Chivas Regal 12', vilket inte fanns med i orgelfirmans offert. Som vi ska se så kan det lätt tillstöta problem på vägen!

Våren 2011

... hörde vi ett löst rykte om att vår orgel hade börjat byggas ett år i förväg. Det visade sig vara helt korrekt. Den långa kötiden skulle förkortas på grund av en annan beställares lokala problem. Vi åkte till Knivsta i maj 2011 och kunde där se att fasaden redan var byggd, med tureller och allt, på Åkerman & Lunds verkstad. Vi var ju så klart själaglada eftersom orgeln skulle komma ett år tidigare än beräknat. Det blev däremot rätt bråttom med vissa saker som vi inte hade tänkt agera kring just då. Den gamla orgeln skulle säljas och demonteras, vi behövde skaffa en digitalorgel i hast, och vi





behövde boka upp kyrkan för montering under hösten. Så här i efterhand kan man konstatera att det hade varit bättre att köpa en billig och modern digitalorgel istället för att hyra en gigantisk Allen, och att vi bokade upp kyrkan vid fel tillfällen. Men sånt är svårt att veta för oss församlingsarbetare när man inte har byggt någon orgel förut och det helt plötsligt blir ännu mer bråttom än vanligt.

Hösten 2011 – våren 2012

Den gamla orgeln köptes och demonterades av en polsk orgelbyggare som helt enkelt tömde läktaren på några dar och körde iväg grejorna till Krakow. Samtidigt installerades en Allenorgel i koret med mycket skrymmande högtalare, vilket inte var så lyckat. Vi trodde då att det mesta av orgelarbetet skulle göras klart under hösten, och själva orgelhuset monterades också i oktober. Intoneringen av pipverket skedde däremot först i januari–mars 2012 av Helmut Gripentrog och Kalevi Mäkinen. Resultatet var utmärkt och vi började använda den halvfärdiga orgeln i stilla veckan 2012. Till alla orgelbyggares försvar måste man påpeka att alla har varit mycket måna om att färdigställa ett konstnärligt högkvalitativt instrument. När Flauto traverso 8' i man III visade sig vara för svag bytte man helt enkelt ut den mot en annan, som Hans-Petter Schröder, som driver Åkerman & Lund Orgelbyggeri, intonerade i efterhand. När principalkören så småningom visade sig vara för stark även för en fullsatt kyrka ägnade Gripentrog och Mäkinen två veckor åt att intonera om det mesta av huvudverket. När Basun 16' förstörde sina genomslående bleck på grund av materialsvagheter skickades de till Tyskland och byttes ut.

Hösten 2012

Inför invigningen söndagen den 2 september 2012 hade vi använt orgeln i flera månader och genomlidit ganska många barnsjukdomar. Det var en genomtänkt och mycket bra strategi att inte hasta fram en invigning innan orgeln faktiskt hade testats i verkliga livet. Flotten, det fristående spelbordet på kyrkgolvet, hade levererats och börjat användas bara

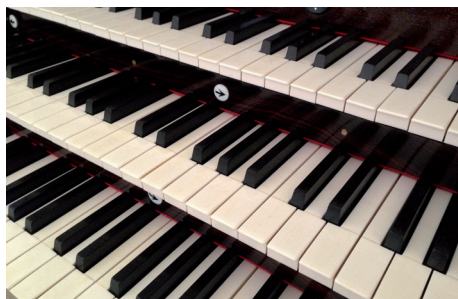




en vecka före invigningen. Svällarluckornas funktion var bara halvklar, eftersom vi hade fått ett system med både mekanisk styrning från läktaren och elektro-pneumatisk från flotten. Förutom rent tekniska problem fick man registrera om hela repertoaren inför invigningskonser-ten, eftersom det då gick att höra hur orgeln lät nere i kyr-kan: basen lät mycket mindre än på läktaren. Just detta är däremot inget att klaga på, då en av de stora fördelarna med en flotte är att man hör hur det låter på riktigt. En annan fördel är att man syns, och har mycket bättre kontroll på allt som sker i kyrkorummet. Själva invigningen hade vi bestämt skulle avsluta en stort anlagd församlingsdag där hela för-samlingens aktiviteter visades upp med körövningar, frälsar-kransvandring, barntimmar och allt. Undertecknad spelade konserten själv klockan 18.00, fullkomligt utmattad efter en dag som började 9.00. Det var hursomhelst 150 gäster i kyrkan och konserten kunde genomföras med endast något enstaka missöde, bland annat ett fortissimo på fel ställe i Francks E-durkoral!

Elektropneumatisk registratur

På invigningen kunde alla höra att orgeln har en intres-sant klang, går att använda till all repertoar, har många soloregistreringar, men också att principalkören var för stark och att det var ett förfärligt oljud vid omregistrering av huvudverket. Orgeln är nu omintonerad till det svagare, och det värsta av oljudet är borta. Problemet har varit att huvud-verket, som står längst fram i valvet, har tre luftlådor (c- och cisslåda i basen samt diskant) och således också tre slejfer per stämma. Den mekaniska konstruktionen med svärd till diskantlådan är nu omkonstruerad. Slejfer och registeran-drag sköts av pneumatiska pistonger från Festo, alltså en industriprodukt, med mycket lång livslängd och möjlighet till justeringar. Tryckluften kommer från en kompressor som står bredvid orgelfläkten. (Det har hänt att kompressorn har överhettat och orgeln blivit ospelbar.) Samma system finns i bland annat Storkyrkan och har fördelar som till exempel att de är starkare och mindre skrymmande än magneter. Flot-ten har däremot bara magneter.



Det visade sig också att luftförsörjningen inte räckte, mest på grund av många böjar på luftkanalerna, så nu har luftförsörjningen byggts om med bland annat ytterligare en fläkt. Flera problem har uppkommit på grund av att vi har försökt att klämma in en väldigt stor orgel på en ganska liten plats. Det får till exempel inte plats en stor fläkt utan det fick bli två mindre. Svällarnas konstruktion är också utrymmesanpassad: mekanisk överföring från tramporna på läktaren och elektropneumatiska pistonger ovanpå den mekaniska, för att kunna styra svällarna från flotten, magneter hade varit mer skrymmande. Här har också funnits problem med datorprogrammeringen av dessa lite ovanliga lösningar. Datorkapaciteten ser man åskådligt om man öppnar två skåp som sitter bakom orgeln – den skulle kunna styra ett mindre kärnkraftverk. Kapaciteten behövs bland annat till fjärrstyrningen från flotten där varje tangent, tast och andrag har elektriska givare som skickar signaler via kabel till datorn, vilken i sin tur skickar signaler till magneterna som sitter på blindklavar och pumppettrådar samt Festopistonger i läktarorgeln.

Första vintern – orgeln torkar sönder

När orgeln började byggas hade vi inte klart för oss hur luften cirkulerar i kyrkan eller på läktaren. Det visar sig att kyrkan har endast luftuppvärmning med färskluft, alltså inte återcirkulerad luft eller element. Vintertid blir alltså luften mycket torr, och olyckligtvis finns ett stort utblås rakt ovanför huvudverket, vilket leder till att torr luft strömmar rakt igenom Hv och ut i kyrkorummet. Detta ledde till att bland annat de nytilverdade piporna till Borduna 16' sprack och blev stumma. Med lite mixtrande med flera olika saker är läget nu efter några vintrar lite mer stabilt, men det är fortfarande oklart hur mycket som måste åtgärdas för att orgeln ska hålla i framtiden. Gamla pipor från gamla orglar, som har återanvänts en del i denna nya orgel har inte påverkats på samma sätt, vilket säger en del om nytt virke - det är inte färdigtorkat när man köper det. Glipor i fasaden syns som tur är bara på nära håll. Justering av mekaniken görs fortlöpande av församlingens organister men mest av orgelbyggarna. Totalt sett har mekaniken stramat upp ordentligt, närmare 20 mm på sina håll.

Många andra saker har fått justeras, till exempel flottens pedaltaster som till en början var alldeles för små. Detta hade att göra med att vi hade en önskan om att kunna



flytta undan hela flotten och köra ner den i kyrkkällaren med hiss, med hopfälld pedal, vilket då begränsade måtten. Detta har senare visat sig vara ogörligt så pedalen har nu fullängd. Eftersom hela flotten står på en ihålig plattform har pedalspelet låtit förfärligt, som att trampa på en bastrumma. Detta är delvis bortisolerat men har inte varit enkelt. Däremot har flotten fått en gammal klaviatur återanvänd från en Jörgensenorgel från Oslo och är överhuvudtaget mycket fin.

En kyrkorgel är alltså inte en färdig konsumentprodukt när den levereras, utan snarare en prototyp som utvecklas ett tag till efter leverans.

Pehr Zackarias Strand

... var den stora stjärnan inom svenskt orgelbyggeri under 1830–40-talet och har varit ett begrepp som vi använt oss av i projekteringen och bygget av orgeln i Brännkyrka. Faktum är att Brännkyrkas första orgel byggdes 1830 av just PZ Strand. Den hade bara en manual och var förmodligen ganska traditionell. 1895 byggde dåvarande Åkerman & Lund en ny tvåmanualig orgel på läktaren i Brännkyrka, med bevarande av bland annat PZ Strands fasad. Man kan alltså tänka sig att dagens orgel faktiskt skulle ha kunnat byggas av dessa firmor ursprungligen, fast moderniserats i olika etapper. Av äldre orglar i Brännkyrka finns ingenting kvar, men den nya är som en 1830-talsorgel kombinerad med rymdteknologi.

Huvudverk, manual I

Borduna 16'
Principal 8'
Flûte Harmonique 8'
Oktava 4'
Kvinta 2 2/3'
Oktava 2'
Mixtur IV
Trumpet 8'

Positiv, manual II

(i svällskåp)
Flauto doppio 8'
Viola di Gamba 8'
Flauto amabile 8'
Principal 4'
Flauto cuspido 4'
Nazard 2 2/3'
Quarte de nazard 2'
Tierce I 3/5'
Flauto di Pan I'
Dulcian 8'
Tremulant

Svällverk, manual III

Borduna 8'
Fugara 8'
Flauto traverso 8'
Salicional Piffaro 8'
(svävande)
Flûte octaviant 4'
Gambetta 4'
Piccolo 2'
Mixtur III
Corno 8'
Clairon 4'
Fagott-Oboe 8'
Tremulant

Pedal

Untersats 32'
Violon 16'
Subbas 16'
Voloncell 8'
Gedackt 8'
Basun 16'
Trumpet 8'

Själva orgeln

Huvudverket är en stor koralmaskin med rejäl principalkör, nästan enhetsmensurerad, alltså alla pipor med samma proportioner oavsett fottal, fast inte helt. När man tittar på Oktava 4', Oktava 2', Kvinta 2 2/3' och Mixtur så är piporna helt identiska, fast olika långa. Utöver det finns en överblåsande Flûte harmonique 8' av lite äldre snitt än Cavallé-Coll och en Trumpet 8' med 1700-talsinspiration. I verkligheten är det svårt att säga om dessa stämmor faktiskt låter äldre än vanlig romantik, men det har ändå varit en inspirationskälla att profilera orgeln som mer klassisk än romantisk.

Positiv/manual 2 står bakom Hv till höger på längden i svällskåp. Här dominerar koniska flöjter, som kanske för tankarna till Abbé Vogler, men som i verkligheten låter ganska romantiskt. Både Positivet ensamt samt ihopkopplad med Svällverk/manual 3 räcker gott för koralregistrering, vilket ger många möjligheter till soloregistreringar på Hv. Alikvoterna i positivet fungerar fint till både Grand Cornet och äldre Sesquialtera, med flöjter eller principaler som grund.

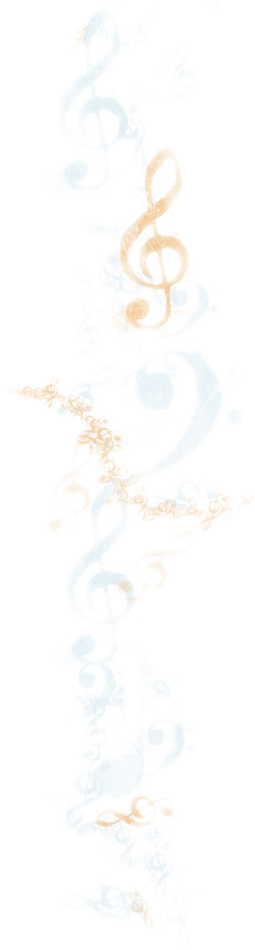
Svällverket/manual 3 står bakom Hv till vänster på längden i svällskåp. Sv har ingen komplett principalkör men blandningen av 8' och 4' samt Mixtur funkar hyfsat, kanske inte ensamt men som klangkrona för pedalen eller positivet mycket väl. En Principal 8' i svällverket vill ju så klart alla ha, men det fick inte plats. Rörverken är också intonerade åt det klassiska hållet, men placeringen långt in i valvet får dem att låta mer slätstruket väl ute i kyrkorummet. Salicional Piffaro är svävande och en trevlig variant på Voix Céleste. Det går utmärkt att registrera den mot Fugara, Borduna, eller Flauto traverso och få lite olika varianter på svävning.

Disposition: Hans-Petter Schröder

Pedalen består av tre utökade stämmor, vilket sammanlagt ger sju stämmor. Violon 16' består i stora oktaven av återanvända gamla Principal 8'-pipor som fått dubbel längd genom tillbyggnad och delvis är krökta för att få plats (se s.9). Resten av stämman är metallpipor, fast med en extra oktav uppåt så att stämman också fungerar som Violoncello 8'. Likaså är Basun 16' och Trumpet 8' samma pipor och samma stämman fast en oktav längre. Ovanligt nog så är den genomslående, alltså blecket slår inte emot metall utan vibrerar fritt. Den är både snabb, stark och mild. Från början var lufttrycket i denna luftlåda för högt så vissa bleck gick av och fick bytas ut, men nu är trycket sänkt.

Alla organister som vill spela katedralrepertoar vill ju så klart ha en Bombarde i pedalen, gärna både 16' och 32', och det känns lite som att det saknas när man spelar Widor eller Vierne, men faktum är att kyrkorummet nog inte skulle klara en sådan stämman utöver det som redan finns. Det känns inte som att man måste avstå den franska repertoaren bara för detta, särskilt Franck och Duruflé låter mycket autentiskt på denna orgel.

Subbasen så slutligen står på en egen luftlåda längst bak på läktaren. Hela pedalen har elektrisk traktur och står på två luftlådor. Subbas 16' och Gedakt 8' använder samma pipor, en oktav extra alltså. Dessutom finns det fyra pipor under Subbas som hör till Untersatz 32'. Vid den ursprungliga beställningen hade vi propSAT på att orgeln skulle förSes med en hel oktav äkta Untersatz, men det fick inte plats. Första tonen som är composé, alltså använder Subbas 16' oktav och kvint, är stora G, och skillnaden mellan denna och stora Giss, som alltså är äkta 32', hör man bara om man vet om det.





Hur känns det, då?

Till vardags använder vi oss av flotten till 95% och läktaren 5%. Anledningarna är flera. Det är enkelt att byta instrument, välja flygeln eller orgeln utan någon betänketid och ta det som känns rätt i ögonblicket. Så fort man samverkar med en kör eller solist är placeringen på golvet framför koret fenomenal. Förutom att det är estetiskt tilltalande att organisten inte springer omkring i kyrkorummet förbättrar det också den musikaliska kvaliteten då man inte behöver välja bort någon lösning utan alla lösningar finns på samma ställe och i rätt ögonblick. Flotten är helt mobil och kan alltså placeras varsomhelst på kyrkgolvet, så länge sladden räcker. Närheten till skeendet i gudstjänsterna och kontakten med övriga medverkande är något som upplevs som väldigt positivt av alla inblandade. Däremot är det lite överraskande att flotten som fjärrkontroll och fullvärdigt instrument är så svårbegripligt för åhörare. Även proffsmusiker som har varit på plats och spelat i orkesterverk med orgeln och organisten som medmusiker har ofta inte förstått att vi faktiskt spelar på läktarorgeln nerifrån golvet, och känner sig dumma och skamsna att de inte har förstått hur fiffig denna lösning är.

Fördelarna med att spela från läktaren är främst den mekaniska trakturen och medhörningen. Spelar man väldigt snabba partier från flotten blir eftersläpningen enerverande (det är själva avståndet på 25 meter som stör, inget tekniskt). Både äldre musik och mera virtuos musik lämpar sig alltså bättre att spela från läktaren. Ändå kan det vara bättre att spela en Bach-konsert från golvet, eftersom man då hör hur det faktiskt låter. Det är också en större upplevelse för publiken att se organisten spela.





HUR FUNKAR

Orglar finns i alla storlekar. Om de är små kallas de positiv, kororgel eller kistorgel. Sådana används till exempel med orkester i äldre musik. Körmusik av Bach, Händel och Mozart ska alltid åtföljas av en orgel. Ibland har de pedal.

En större orgel består av flera orglar, så kallade verk. Varje verk spelas på en egen manual. Därför har stora orglar ett spelbord med flera våningar. Om en "vanlig" kyrkororgel har två manualer så består den av tre självständiga verk, eftersom pedalen också är ett eget verk. Upp till fem manualer och pedal är inte helt ovanligt, även om det då handlar om mycket stora orglar i en stor akustik. Det finns några sådana i Stockholm, men här finns faktiskt ovanligt fina instrument. Vanligast är två eller tre manualer.



Det hela börjar med en **fläktmotor** som blåser in luft i ett magasin eller direkt i den låda som piporna står på, luftlådan. Från luftlådan ska luften in i piporna som låter. Dels ska man då välja vilken sorts pipor som ska låta, vilka register, och dels ska man spela på tangenterna så att

EN ORGEL?

ventilerna till piporna öppnas. Hur detta görs beror på vilken typ av orgel det är. Den äldre tekniken använder trästänger och ståltråd för att öppna ventilerna. Från slutet av 1800-talet blev det populärt att använda tryckluft eftersom man då kunde bygga orgeln mycket större utan att det blev tungt att spela. Ventilerna kan också öppnas elektriskt. Man kan också kombinera olika tekniker.

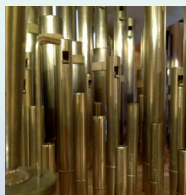
När luften väl har nått fram till pipan kan det låta nästan hur som helst eftersom det finns myriader av olika piptyper. Varje tangent på manualen, och varje tast (pedaltangent) i pedalen, spelar på var sin pipa inom en stämma. Om man använder till exempel en stämma (=register)

som kallas Trumpet 8' så finns det 56 sådana pipor, en för varje tangent. Den mörkaste är väldigt stor, den ljusaste väldigt

liten. Använder man Flöjt 8' så finns det 56 sådana pipor också. Och man kan spela på flera register samtidigt. Om vi säger att vi drar ut alla register i en orgel med 30 stämmor och kopplar ihop alla manualer med varandra och spelar

ett ackord med bägge händerna på 8 tangenter, helt normalt, så låter alltså 30x8 pipor, det vill säga 240 pipor. Det är alltså lätt för organisten att få orgeln att låta starkt precis när som helst. En stor orgel har flera tusen pipor!

Förutom luftförsörjning, spelmekanik, regerverk (registerhantering) så har de flesta orglar också andra hjälpmedel. Svällare är en lucköppningsmekanism som organisten styr med en "gaspedal". Ett eller flera verk kan stå inne i varsitt skåp som är försedda med luckor som antingen stänger inne ljudet eller släpper ut det. Tremulant får luften att vibrera så att tonhöjden dallrar upp och ner, som en sångares vibrato. Fria kombinationer är ett datoriserat hjälpmedel för att snabbt registrera en förutbestämd kombination av stämmor. Med en knapptryckning går orgeln från superstarkt till supersvagt. Eller helst ännu starkare!



Orgelns historia

250 f Kr Ktsebios uppfinner maskiner som använder lufttryck, bland andra orgeln. Han är kollega till Arkimedes, Euklides och Eratosthenes på Akademien och biblioteket i Alexandria. Han kallar sin uppfinning Organon hydraulikon (ung. "Redskap som använder vatten och låter som blåsinstrumentet aulos"). Ordet hydraulik kommer från instrumentet.

90 f Kr Antipatros från Eleuthernes vinner den första kända orgeltävlingen i Delfi. Vinsten belönas bland annat med fri tillgång till oraklet och skattebefrielse. Hur det lät när han spelade vet vi inte.

228 e Kr Den äldsta bevarade orgeln byggs. Den hittades i nästan komplett skick vid utgrävningar av Aquinum på 1930-talet, den romerska stad som idag heter Budapest. Den hade tretton toner och fyra stämmor. Det finns många skriftliga källor som beskriver hur vanlig och

uppskattad orgeln var under antiken. Kejsar Nero till exempel skall ha varit en hängiven orgelspelare och det verkar som om orgeln ofta ackompanjerade gladiatorspel.

757 e Kr Östromerske kejsaren Konstantin sänder en last med diplomatiska gåvor till den frankiske kungen Pippin, bland annat en orgel. Förmodligen var orgeln bortglömd i väst vid den här tiden.

1170 Leoninus, den förste organisten i Notre Dame de Paris, revolutionerar den västerländska musiken genom utvecklingen av flerstämmig sång, den så kallade Notre Dame-stilen. Den gotiska arkitekturen, polyfonin och orgeln sprider sig snabbt till andra katedraler och kloster runt om i Europa. Det sägs att det finns en obruten tradition av till namnet kända organister i Notre Dame från Leoninus till idag.

1380 Världens äldsta bevarade "moderna" orgel, den så kallade Norrlanda-orgeln från Gotland, byggs detta år. Den är komplett med tangenter, vällbrädor och pedalklaviatur, endast pipor och bälgar saknas. Finns på Historiska museet i Stockholm.

1500-talet Den italienska och holländska renässansen driver på utvecklingen till stora orglar, fast i olika riktning. Den italienska är enmanualig, fast stor, och når snabbt en fulländning som sedan inte förändras på flera hundra år. Den holländska utvecklas till flermanualig med stämmor som härmar orkesterinstrument.

1600-talet Orgelns guldålder. I den germanska musikvärlden byggs stora orglar med praktfullt yttre. Orgelvirtuoser spelar för en hänförd publik som ofta består av borgare och handelsmän. Orgeln är ett självklart gudstjänstrum bland lutheraner

som sjunger sina koraler till orgeln, men bland reformaterna puritaner är den ett djävulens påfund. På vissa håll där den puritanska väckelsen drar fram förstör man alla orglar och kyrkutsmyckningar, bland annat i England. I Frankrike utvecklas orgeln till ett standardiserat instrument, där vissa klanger och stämmor alltid skulle användas på rätt ställe i mässan. Många "självklara" stämmor i dagens orglar kommer från denna tid.

1700-talet Uppgång och fall. Orgeln och kyrkomusiken utvecklas till att låna mer och mer från andra länders traditioner och andra musikgenrer, till exempel operan. Upplysnings-tiden flyttar fokus från kyrkan till det världsliga. Orgeln och dess musik stagnerar.

1800-talet Ny spelteknik och nya tekniska lösningar lägger grunden till den romantiska orgeln. Tidens viktigaste instru-

ment är inte orgeln, som tidigare, utan symfoniorkestern. Särskilt i Frankrike går utvecklingen mot en symfonisk orkesterorgel där musiken böljar fram och tillbaks.

1900-talet Intresset för den egna historien ökar. Både orgelbyggare och kompositörer söker sig till äldre tider, under namn som nysaklighet, neo-barock, orgelrörelse, men bara i den germanska världen, i den latinska håller man hårt på traditionerna.

2000-talet Postmodernism, i betydelsen att alla orgeltyper och genrer får samsas bredvid varandra, utan att någon dominerar. Rekonstruktioner av gamla instrument för att det ska låta helt rätt. Orgelpark där olika kyrkor har instrument från olika epoker.



Spelbord från 1768, i Saint-Gervais i Paris. Orgeln undgick, i motsats till de flesta andra, att förstöras under franska revolutionen genom att organisterna turades om att bemanna den och spela Marseljäsen och andra kamp-sånger för massorna.

